

Drogi ku wolnościom: dyskursy niezależności

Wolność lub brak wolności są doświadczeniami fundamentalnymi dla wielu, jeśli nie wszystkich, obszarów ludzkiego życia – zarówno jego wymiaru indywidualnego, jak i zbiorowego. Pojęcie wolności sprawia trudności w definiowaniu, mimo że pojawia się w bardzo licznych kontekstach, odnoszących się np. do światopoglądu, religii, tożsamości etnicznej, orientacji seksualnej, życia społecznego, ustroju państwa, prawa, gospodarki czy badań naukowych. Ponieważ dyskursy wolności są równocześnie dyskursami, w których objawiają się niezależność czy historie społeczeństw i jednostki, mogą być widziane jako przejawy praktykowania wolności w różnych przestrzeniach lub jako różnorakie drogi do wolności. Dlatego wolność, jako problem rozpatrywany we wszystkich swoich możliwych wymiarach, stanowi kluczowe zagadnienie literatur krajów Europy. Ważną dla XX wieku kategorię postępu widzieć należy nie tylko jako rozwój technicystyczny, który ułatwia codzienne życie i podnosi jego komfort, ale właśnie jako proces odzyskiwania wolności przez narody i rozszerzania jej granic zarówno przez jednostki, jak i poszczególne społeczeństwa czy ich grupy.

Patrząc z takiej perspektywy na XX i XXI wiek, można sporządzić obszerny katalog zawierający spis dziedzin, o które powiększyło się doświadczenie wolności mieszkańca Europy Środkowej. Są to często domeny, które wcześniej były trudne nawet do pomyślenia. Parafrazując znaną maksymę Ludwiga

Wittgensteina, powiedzieć można, że ludzkie pojmowanie wolności jest zamknięte przez granice, które stwarza wyobraźnia.

Truizmem jest stwierdzenie, że wolność nigdy nikomu nie jest dana raz na zawsze, że czasem trzeba o nią walczyć od nowa i wciąż negocjować jej warunki. Niełatwo przecież ustalić wyraźną linię podziału np. między wolnością słowa a mową nienawiści; wolnością badań naukowych a ich rzetelnością; wolnością do samostanowienia człowieka i dążeniem do samodzielności poszczególnych grup społecznych a integralnością państwa; wolnością gospodarczo-ekonomiczną i prawem jednostki do bogacenia się a ideą solidaryzmu społecznego; wolnością do zgromadzeń i podróżowania a przepisami epidemiologicznymi; czy w końcu wolnością a wiernością.

Literatura jest bez wątpienia jedną z tych dziedzin artystycznej i społecznej działalności człowieka, której nie można pominąć, gdy mówi się o wolności. Jako narzędzie „inżynierii dusz” pomaga utrzymywać w zniewoleniu jednostki i całe społeczeństwa, a także umożliwia skuteczne propagowanie pewnej wizji świata. Trudno równocześnie przecenić jej rolę w odzyskiwaniu wolności np. przez narody Europy czy marginalizowane grupy społeczne lub etniczne. Te, staroświeckie skądinąd, przekonania znajdują potwierdzenie w zgromadzonych w tym numerze artykułach. Ich lektura przekonuje, że w ostatnich stuleciach dla narodów Europy Środkowej i ich obywateli najważniejszymi czynnikami determinującymi wolność są uwarunkowania geopolityczne, widziane zarówno w dłuższej perspektywie, jak i w skali makro i mikro, odnoszące się do kontynentów, państw i narodów, ale też do regionów, miast czy poszczególnych ludzi.

Mykoła Riabczuk w pracy *Empire, Literature and “Archeology of Ignorance”: (Re-)reading Ewa Thompson’s Imperial Knowledge” During the War* dzieli się refleksjami z lektury książki Ewy Thompson pt. *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, pokazując, jak jej tezy dotyczące rosyjskiego imperium uaktualniane są przez narracje związane z toczącą się wojną rosyjsko-ukraińską. Sytuację czeskich pisarzy, intelektualistów i tzw. zwykłych obywateli tworzących i żyjących pod rządami władzy uzależnionej od ZSRR analizują w swoich pracach: Anna Gawarecka w artykule *Przywyknąć do konformizmu. O postawach czeskich uczonych wobec reżimu totalitarnego (w reprezentacjach literackich)*, omawiając twórczość Milana Kundery, Bohumila Hrabala, Václava Havla i Vladimíra Macury; Agata Firlej w artykule *Sokrates, czyli człowiek wolny w komunistycznej Czechosłowacji*, opisując, w jaki sposób wolność praktykowały tak ważne postaci dla kultury czeskiej, jak Jan Patočka, Jiří Němec i Eva Kantůrková; Joanna Czaplińska w pracy *Erotyka u Jana Křesadly – wolność nieokiełznana*. Podobną problematykę w odniesieniu do literatury węgierskiej

przedstawia Lajos Pálfalvi w artykule *Hedonista w gułagu węgierskim. Proza wspomnieniowa Györgya Faludyego*.

Rok 1989 i związane z nim przemiany ustrojowe w Europie Środkowej są punktem wyjścia dla Karoliny Korcz, która w pracy pt. *Postkomunistyczna samoświadomość jako źródło wolności w teatrze polskim po 1989 roku* przedstawia w panoramicznym ujęciu obraz polskiego teatru ostatnich trzydziestu lat, Lenki Németh Vítovej prezentującej „wątek morawskości” obecny w literaturze czeskiej, a także Jarosława Bytnera – autora pracy *„Nie będziemy lustrem zła”*. *Niezależna scena muzyczna Bydgoszczy 1982–1989*. Rok 2021 znalazł się natomiast w centrum zainteresowania Siergieja Kowalowa, który opisuje fenomen, jakim okazał się projekt *Wiersz dla Svobody* prowadzony przez Radio Svaboda – białoruską redakcję Radia Wolna Europa.

W trudnej i w różnym stopniu (nie)przepracowanej historii zanurzone są teksty: Zbigniewa Kopia analizującego powieść Igora Newerlego pt. *Wzgórze Błękitnego Snu* – jej bohater, zesłany za próbę dokonania zamachu na cara, czuje się wolny dopiero w syberyjskiej tajdze; Elżbiety Winieckiej, która w pracy pt. *Wolność podszyta traumą w autofikcjach Leopolda Buczkowskiego* dowodzi, że ceną uczestnictwa w historii dla pisarza mającego za sobą dwie wojny światowe i zbrodnię wołyńską była nie tylko wolność awangardowego artysty, ale również własne życie; oraz artykuł Ryszarda Kupidury omawiający powieść Włodzimierza Odojewskiego pt. *Oksana* i pokazujący równocześnie, jakie znaczenie dzisiaj, w czasie gdy Ukraina pogrążona jest w wojnie, a jej obywatele szukają schronienia w Polsce, mają dla relacji Ukraińców i Polaków wydarzenia wołyńskie z lat 1943–1944. Problematyka etniczna pojawia się również w pracy Emilii Kledzik zatytułowanej *Kreolskość Bronisławy Wajs i komparatystyka literacka w Polsce*, w której kategoria niewspółmierności i figura Kreola służą jako narzędzie do naukowej refleksji nad przekładami utworów romskiej poetki Bronisławy Wajs (Papuszy).

Obecne w niniejszym tomie są też teksty przedstawiające problematykę związaną z wolnością mającą bardziej indywidualny wymiar: Ałła Tatarenko w pracy *Penelopy epoki modernizmu. Aspekty wolności mężczyzny i kobiety w powieści Iwana Franki „Dla ogniska domowego” i Milana Begovicia „Giga Baričeva”* pokazuje, w jaki sposób w literaturze polskiej, ukraińskiej i chorwackiej podejmowany i aktualizowany jest topos Penelopy – kobiety czekającej na (nie)powracającego męża. Joanna Goszczyńska w artykule *Wolność czy destrukcja? „Atomy Boha” Gejzy Vámoša* omawia związek między wolnością a chorobą przedstawiony w słowackiej powieści, której bohater, lekarz, w ramach eksperymentu postanawia zarazić się chorobą weneryczną. Mieczysław Dąbrowski w utworze dramatycznym zatytułowanym *Bacon i anioły* podejmuje dwutorową

refleksję nad skomplikowanymi relacjami: pomiędzy doświadczeniem, dziełem sztuki i wolnością interpretacji oraz artystami i ich (nie)widzialnymi bliskimi.

Na zakończenie prezentacji tomu należy jeszcze przywołać pracę Tomasza Nakonecznego pt. „*Koniec historii*” jako zagadnienie postkolonialne. *Perspektywa polska* i artykuł Ewy Thompson poświęcony powieści *Soumission* (polski tytuł *Uległość*) Michela Houellebecqa, mówiącej o dylematach kulturowych i religijnych współczesnego świata, których istotą jest problematyka związana z wielorako rozumianą wolnością.

Warto jednak podkreślić, że powyższy porządek prezentacji obecnych w tomie tekstów jest jednym z wielu możliwych i krzyżuje się, wchodzi w kolizję, zderza z porządkiem wyznaczanym np. przez zagadnienia moralne, historię dwudziestowiecznych traum czy pogląd na kondycję inteligencji i intelektualistów.

Tom *Drogi ku wolnościom. Dyskursy niezależności* został przygotowany w uznaniu dorobku akademickiego prof. dr. hab. Bogusława Bakuły, założyciela i wieloletniego redaktora naczelnego „Porównań” – pierwszego komparatystycznego czasopisma w Polsce. Bogusław Bakuła w licznych inicjatywach naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych wielokrotnie odwoływał się do pojęcia wolności, jej ograniczania, odzyskiwania, tematyzowania i instrumentalizowania w życiu literackim i literaturach Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku. Zamieszczone w numerze artykuły – pióra uczniów, uczennic, współpracowników i współpracownic Profesora – są dowodem na nieustannie inspirujący potencjał jego dorobku.

Emilia Kledzik,
Zbigniew Kopeć,
Lenka Németh Vítová